Turfwinning in het Nedersticht vóór 1530

Beheerst gebruik van onontgonnen veen

A.L.P. Buitelaar

Inleiding

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de turfwinning in het Sticht Utrecht vóór 1530, met als subtitel: beheerst gebruik van onontgonnen veen. Het onderzoek dat eraan ten grondslag ligt, heeft zich beperkt tot het Nedersticht, grofweg de huidige provincie Utrecht, met speciale belangstelling voor het gebied ten noordoosten van de stad Utrecht.
Een antwoord is gezocht op de volgende vragen: werd er turf gestoken, zo ja waar, hoe deed men dat, voor welk doel deed men dat en was de turfwinning gereglementeerd? Als resultaat kan worden geconstateerd dat er in de middeleeuwen in het Nedersticht op betrekkelijk grote schaal turf werd gestoken. Deze turfwinning was aan strakke reglementering onderworpen, gericht op beheerste exploitatie en op het voorkomen of herstellen van schade ten gevolge van de turfwinning. Naarmate de turfwinning een meer commercieel karakter kreeg, nemen deze voorbeelden van reglementering toe – reglementering overigens die zowel een privaatrechtelijk als een publiekrechtelijk karakter kon hebben.

Een vroeg conflict over de turfwinning

Bewijzen voor turfwinning en turfgebruik in het westen van Nederland gaan terug tot het begin van de 13e eeuw. In de Egmondse annalen vangt het jaar 1126 aan met het verhaal van een duiveluitdrijving. In de parochie Veur, bij Leidschendam, ("in Furnensi parochia") dreef een duivel de spot met de bevolking en wel als volgt. Hij gooide de mensen zomaar zonder reden stukken turf in het gezicht, "bitumen quod turvas vocant", zo staat er, "et ad instar ligni aridi ardet", dus brandstof die men turf noemt en die even goed brandt als droog hout.[1]
De uitvoerige omschrijving doet vermoeden dat het begrip turf nog toelichting behoefde in de tijd dat dit deel van de Annales Egmundenses op schrift werd gesteld, te weten zo omstreeks 1215. Is dit een voorbeeld uit Holland, voor het Nedersticht duurt het tot 1277 voor we de eerste bewijzen voor turfwinning tegenkomen. Het betreft dan overigens een zeer prozaïsche en zakelijke beschrijving van turfexploitatie en tegelijk een illustratief voorbeeld van reglementering, een en ander in het kader van een arbitrage door de deken van het kapittel van Sint-Jan te Utrecht in een geschil tussen de Sint-Laurensabdij van Oostbroek en het in de nabijheid daarvan gelegen Vrouwenklooster.[2] De Sint-Laurensabdij lag in het huidige stuk bos ten oosten van Utrecht, direct achter het nieuwe academisch ziekenhuis (AZU) in de Uithof, en het Vrouwenklooster lag in de buurt van het huidige KNMI in De Bilt. De abdij is in 1122 gesticht als een dubbelklooster van mannen en vrouwen. Al spoedig werd echter een scheiding aangebracht, het Vrouwenklooster werd apart gezet en gegoed uit het oorspronkelijke goederenbezit van de abdij.[3] Het veen

1 O. Oppermann red., *Fontes Egmundenses*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, derde serie nr. 61 (Utrecht 1933), 144.
2 S. Muller Fz. e.a red., *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301* (hierna af te korten als *OSU*) IV nr. 1941 (1277 juni 18); idem IV nr. 1943 (1277 juni 29).
3 Idem I nr. 302 (1122 maart 14); idem V nr.3034 (302bis) (1122 maart 14 – 1125 mei 23); idem I nr. 313 (1125 januari 6 – september 24). Vgl C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie* (z.p. 1983), 174-180.

evenwel dat tot de goederen behoorde die bij de stichting aan de abdij werden geschonken, bleef gemeenschappelijk, niet ongebruikelijk overigens, dat woeste gronden onverdeeld bleven ten behoeve van gemeenschappelijk gebruik. Over dit gemeenschappelijke veen nu was in het laatste kwart van de 13e eeuw ruzie ontstaan tussen de Sint-Laurensabdij en het Vrouwenklooster, en wel over de benutting daarvan "pro cespitibus fodiendis ad comburendum" – voor het graven of steken van *cespites* om te branden. Voor de terminologie: *cespites* betekent plaggen of zoden, die bijvoorbeeld gebruikt werden bij de aanleg van dijken, maar het kan kennelijk ook turf betekenen en daarom wordt het in de oorkonde van 1277 gespecificeerd: *cespites* om als brandstof te gebruiken, *ad comburendum*.

De achtergrond van het conflict wordt duidelijk uit de arbitrage-bepalingen:[4]

Ten eerste: het betreffende veen (*venum* in het Latijn) blijft gemeenschappelijk ten behoeve van het steken van turf voor eigen gebruik van abdij en klooster; het winnen van turf voor verkoop of om weg te schenken is ten strengste verboden, ja zelfs de veengravers mogen hun loon niet in turf uitbetaald krijgen. Dat geldt overigens niet voor veen dat een van beide kloosters op andere titel verworven heeft, bijvoorbeeld door koop, schenking of pacht: dit veen mag rustig commercieel worden geëxploiteerd.

Ten tweede: de turfwinning geschiedt ordelijk en systematisch. Abdij en klooster hebben elk ooit een "bancha vel cespitum fodina" – een turfbank of turfgracht (van 'graven') – toegewezen gekregen, en daar moeten ze binnen blijven, en daarin zowel de witte als de zwarte turf steken. De zwarte turf brandt weliswaar beter dan de witte (die uit minder 'verkoolde' veenresten bestaat) maar selectieve winning brengt te grote schade toe aan het veen, aldus de oorkonde; en het probleem is juist dat er nu eenmaal meer witte dan zwarte turf voorhanden is!

Na uitputting van een turfbank of wanneer er te veel zanderige stukken in een turfbank blijken te zitten, wijst de abt een nieuwe bank toe, met een maximum uiteindelijk te graven hoeveelheid van 90 hont witte en 40 hont zwarte turf in totaal. Een hont als oppervlaktemaat is één zesde deel van een morgen, dus circa 1400 m^2. In het goederenregister van het Catharijneconvent van de Johanniters te Utrecht uit 1368 staan verschillende percelen grond vermeld, gelegen in de gerechten Oostveen en Achttienhoven (in het veengebied ten noorden van Utrecht), die als pacht jaarlijks een som geld opbrengen, voorts toepacht in de vorm van kippen, kapoenen of bijenwas en tenslotte een jaarlijkse vervoersplicht van twee of vier hont turf.[5] Wanneer één hont 1400 m^2 beslaat, dan zal men bij het turfwinnen niet erg diep hebben gestoken. Anders zou een vervoersplicht van twee of vier hont, uitgedrukt in karrevrachten, wel een enorme taak impliceren.

De derde bepaling in de arbitrage tussen de Sint-Laurensabdij en het Vrouwenklooster luidt als volgt: de buren van de nederzetting bij de abdij (De Bilt), die verplicht zijn tot het verrichten van diensten voor de abdij, behouden hun turfbank die de abt hen ooit heeft toegewezen, voor eigen gebruik.

Tenslotte, indien er een weg moet worden aangelegd voor het vervoer van de turf, dan betalen abdij en klooster elk naar rato.

De conclusie ligt voor de hand: het veen dat al in de stichtingsoorkonde van de Sint-Laurensabdij uit 1122 wordt genoemd,[6] strekte mede tot het graven van turf als brandstof voor eigen gebruik, en zal in 1277 die functie ook al reeds lange tijd hebben vervuld, zo niet sedert 1122, maar de druk om het veen commercieel te gaan exploiteren nam aan het eind van de 13e eeuw toe. Dit borg het gevaar in zich dat zwarte turf versneld zou worden gewonnen en de witte turf terzijde zou worden gelaten, met als resultaat onsystematisch afgegraven land, ongeschikt voor ander gebruik. Vanaf deze tijd, in de 14e maar vooral in de 15e eeuw worden de bepalingen omtrent commerciële zij het zorgvuldige turfwinning in het Nedersticht in de bronnen steeds talrijker. Steeds blijkt daarbij het oogmerk voorop te hebben gestaan om het veenland na afgraving te kunnen gebruiken als akkerland, anders gezegd, om de economische waarde van de grond niet verloren te laten gaan.

4 *OSU* IV nr. 1943 (1277 juni 29).

5 Stadsarchief Gent, Familiefonds Surmont de Volsberghe (niet geïnventariseerd), Goederenregister van het Catharijneconvent van de Johanniters te Utrecht (1368), fol.12vs-25vs, met verschillende voorbeelden: ".. et vehent IV hont cespitum .."; ".. IV hont mennens ..".

6 *OSU* I nr. 302 (1122 maart 14).

De turfwinning in de ontginningen met vrije opstrek in de Vechtstreek

De delen van het Nedersticht waarop turf gewonnen kan worden liggen met name in het noord-westen van de provincie Utrecht. Alleen het oligotrofe mosveen, dat buiten de invloed van overstromende rivieren (de Vecht onder andere) is gebleven, is geschikt als brandstof. Dit veen lag op de hoger gelegen delen van de veenkussens tussen Vecht en Amstel enerzijds en tussen de Vecht en de hoger gelegen delen van het Gooi anderzijds. Het is ook juist in deze delen van de Vechtstreek dat we ontginningseenheden met lange opstrek aantreffen: in de ontginningseenheden rondom Mijdrecht (Ronde Venen), in Ankeveen en Kortenhoef, in Loosdrecht en in de ontginningen ten noordoosten van de stad Utrecht, waarnaar onze speciale aandacht uitgaat (afb. 1). In deze streken dragen de ontginningseenheden namen met het bestanddeel -veen: Vinkeveen, Waverveen, Ankeveen, Loenerveen, Breukeleveen, Maarseveen en Oostveen ofwel Trechterveen (a.1164).[7]

Het betreft steeds ontginningsconcessies die, net als de eenheden met vaste perceelsdiepte van 1250 à 1300 meter die ten westen van de Vecht voorkomen, tot de cope-ontginningen behoren: de naam van de ontginning en het gerecht Herbertskop, ten oosten van Oostveen is in dit opzicht veelzeggend. De ontginning is, vanaf ongeveer het midden van de 11e eeuw, uitgevoerd onder leiding van *locatores*-ondernemers. De bisschop van Utrecht koos deze *locatores* onder zijn *villici* of meiers op zijn domeingoederen langs de Vecht, met uitzondering van de concessies die hij schonk aan één van de vijf Utrechtse kapittels.

De bisschop is zeer systematisch te werk gegaan. De concessies of ontginningseenheden sloten steeds zeer nauw aan bij het oude domeingoed en deze ondernemers, voorheen meiers, blijken zonder onderscheid behoord te hebben tot de *meliores servientes* van de bisschop, tot zijn ministerialiteit.[8]

In de ontginningen met vrije opstrek is de grond slechts geleidelijk in exploitatie genomen, te beginnen bij de ontginningsbasis. Tussen Breukeleveen en Herbertskop was dit de de Oude Weg. Tussen Breukeleveen en Herbertskop schoven de dorpen op naar de tweede, vervolgens de derde of nog een volgende dwarsdijk. De voorste delen werden ontgonnen ten behoeve van voornamelijk bouwland en eventueel wat weiland en de onontgonnen achterste delen bleven woest liggen, onverdeeld en eventueel gebruikt voor extensieve beweiding en, naar wij aannemen, voor het steken van turf voor eigen gebruik.[9]

Van belang is in dit verband het gegeven dat de volledige vrije opstrek van de percelen in de betreffende ontginningen tussen Breukeleveen en Herbertskop behouden bleef. Voor elk van deze gerechten zijn voorbeelden voorhanden, tot in de 16e eeuw toe, dat percelen over de volle lengte opstrekken, tot aan de 'Drinschoten' ofwel het Gooi toe. Een mooi voorbeeld is het land in het gerecht Oostveen dat door het kapittel van Sint-Marie te Utrecht in 1513 aan twee broers en hun echtgenotes wordt verpacht: het land bestaat uit een viertel veen en twee viertelen zaailand, als volgt beschreven (de beschrijving begint in het Noorden): het viertel veen strekte zich uit tussen de Hollandse Rade (de grens met Loosdrecht) en de Maartensdijkse Wetering, waar het huis gelegen was; in dit stuk lag nog bij elkaar 10 hont en 91 roeden ongegraven veen, waarvan 5 hont en 29 roeden half wit en half zwart veen; de twee viertelen zaailand liggen in het verlengde van het veenviertel, verder in zuidwaartse richting tot aan de gerechtsgrens.[10]

In het jaar 1513, waaruit dit voorbeeld stamt, was de turfwinning al naar schatting meer dan honderd jaar een activiteit, gericht op méér dan alleen de eigen voorziening. Bisschop Rudolf van Diepholt gaf omstreeks 1430 aan de inwoners van het nu in Noord-Holland gelegen Kortenhoef toestemming om turf uit hun gerecht uit te voeren naar Holland of elders; op deze export hief de bisschop overigens wel uitvoerrechten: 50 bisschopsgulden staan verantwoord in de bisschoppelijke rekening van 1427/1428.[11]

De meer grootschalige en systematische turfwinning blijkt voorts uit verpachtingen van grond, waarbij het gebruiksrecht in de vorm van erfpacht uitsluitend betrekking heeft op het afgraven van turf; het pachtcontract eindigt zodra de turf afgegraven is,

7 A.L.P. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek* (Hilversum 1993), 160-206.
8 Idem, 211-276.
9 Idem, 160-206.
10 Rijksarchief Utrecht (RAU), archief van het kapittel van Sint-Marie, inv.nr. 7-6 fol. 297vs (1513 april 7).
11 RAU, archief van de bisschoppen van Utrecht, inv.nr. 3-1 fol. 31vs (ca. 1430); K. Heeringa red., *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, derde serie nr. 50 (Utrecht 1926), 297 (rekening van de rentmeester van het Sticht, a. 1427-1428).

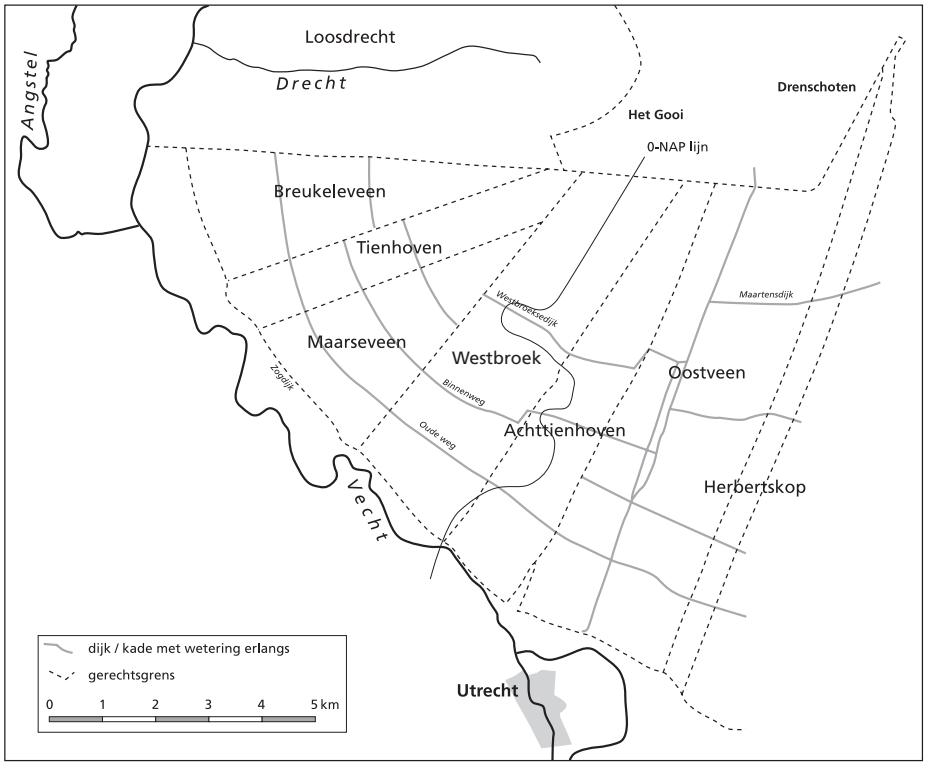

Afb. 1. Het veengebied ten noordoosten van Utrecht in de Middeleeuwen. De gerechtsgrenzen die op deze kaart zijn ingetekend, waren dikwijls kaden waar dikwijls een wetering langsliep. Op de kaart is de 0-NAP lijn ingetekend. Wanneer ten oosten van deze lijn het veen door oxydatie of turfwinning verdween kwam er zandgrond aan de oppervlakte. Ten westen van deze lijn kon het veen tot de grondwaterspiegel worden weggegraven. Er bleef dan laag, drassig veenland over.

waarna de ondergrond weer ter vrije beschikking aan de eigenaar komt. Zo vond ik het in 1439 in Westbroek (eigenaar: de bisschop van Utrecht),[12] maar evengoed ook in 1567 in Oostveen (eigenaar: het Domkapittel).[13] De pacht werd meestal overigens in geld uitgedrukt, met een enkele uitzondering. Zo verpachtte het Domkapittel in 1417 een half viertel land en veen in Oostveen met als jaarlijkse pachtsom 200 taal goede zwarte turf, "dat goed comansgoet ende torf heet te wesen", te leveren op Sint-Lambertus in de stad Utrecht in de gracht, op een plek door het kapittel aan te wijzen.[14] In dergelijke gevallen, waarbij het gebruiksrecht alleen op het af te graven veen betrekking had, maar ook indien het gebruiksrecht op de grond zelf in het pachtcontract besloten lag, gold als stringente voorwaarde dat de pachter de grond na het afgraven van het veen tot goed en bruikbaar bouwland diende in te richten. Het oudste mij bekende voorbeeld dateert uit 1389[15] (pachtcontracten van veel oudere datum zijn voor deze streken niet op schrift overgeleverd), en de voorbeelden blijven in de 15e en 16e eeuw talrijk en worden steeds gedetailleerder. Westbroek, 1412: "ende wes veen sij uuttgreven, dat sullen sij weder te lande maken, behoudelick hem den clootsteden horen torff op te clooten".[16] Oostveen, 1521: een pachter mag per jaar 60 hont zwarte turf graven, doch de afgelopen jaren heeft hij per jaar wel 20 hont meer gegraven: dit moet hij de komende jaren compenseren. Voorts heeft de pachter veel uitgegraven veen niet tot goed zaailand aangemaakt: ook dit moet worden gecompenseerd met extra jaarlijkse inspanningen, en ter controle zal de eigenaar, het kapittel van Sint-Marie, dit pachtland jaarlijks laten schouwen, waarvoor de pachter op zijn kosten een wagen ter beschikking moet stellen.[17]

Regelingen voor het vaststellen van grenzen in het onontgonnen veen

Door het steeds verder voortschrijden van de turfwinning in de richting van het Gooi zag men zich gedwongen de globaal in de wildernis vastgelegde grenzen tussen de verschillende gerechten, meestal vastgelegd aan de hand van natuurlijke bakens, meer concreet uit te zetten; het verlangen de woeste gronden in exploitatie te nemen vereiste een scherpe afbakening, zowel van het grondgebied van de verschillende

12 RAU, archief bisschoppen, inv.nr. 311-a (1439 juli 24).
13 RAU, archief van het domkapittel, inv.nr. 1146 (1567 november 10).
14 Idem, inv.nr. 1144-4 (1417 mei 3).
15 Idem, inv.nr. 1144-2 (1389 december 15).
16 RAU, archief Sint-Marie, inv.nr. 7-4 fol. 320ro (1412 maart 12).
17 Idem, inv.nr. 7-6 fol. 280vs-282ro (1521 juni 20).

rechtsdistricten als van de percelen van de verschillende rechthebbenden op de grond binnen het gerecht. Geheel volgens het recht van vrije opstrek werden de percelen eenvoudig steeds verder doorgetrokken, ook al liepen ze in de richting van het Gooi steeds smaller toe.

Ook hier is de chronologie veelzeggend. Tussen Breukeleveen en Herbertskop worden met name in de 15e eeuw tal van regelingen getroffen om de grenzen te trekken in het restant van de venen. In 1404 bijvoorbeeld reikte het cultuurland van Breukeleveen over een afstand van ongeveer tweederde van de totale lengte van dat gerecht; waar het bouwland van Breukeleveen ophield werd voor de verdere grensscheiding tussen Breukeleveen en Loosdrecht een paal in de grenssloot gezet en vandaar af werd een rechte lijn getrokken afgaande op een baken, nl. de laatste boom in het Drinschoter bos.[18] Hiermee werd echter een fout gemaakt: vanouds had niet de laatste boom maar het midden van het Drinschoter bos als baken voor de begrenzing gefungeerd. Op de topografische kaart is de knik die daardoor in de grens tussen Breukeleveen en Loosdrecht is ontstaan nog altijd waarneembaar. Het gevolg was dat de inwoners van Westbroek en Achttienhoven door het verschuiven van de grens in zuidelijke richting nu plotseling door de Hollanders ervan werden beschuldigd turf te steken in Hollands gebied.[19] Aldus werden ook de globaal getrokken grenzen in het veen in het gebied van Breukeleveen tot Herbertskop in de 15e eeuw definitief vastgelegd. In 1453 bijvoorbeeld legden Breukeleveen en Tienhoven een jarenlang slepend geschil bij over hun onderlinge grens, dat was ontstaan door de 'verlegging' van de Hollandse Rade in 1404.[20]

Het feit dat enkele gerechten de Hollandse Rade konden bereiken zonder breedte te verliezen, terwijl andere gerechten zoals Breukeleveen en Maarseveen steeds smaller werden en uiteindelijk in een punt toeliepen, houdt gegeven de reeds van ouds globaal getrokken grenzen, absoluut geen verband met de snelheid waarmee de ontginning en de turfwinning in de verschillende gerechten is voortgeschreden. De voortgang van de ontginning verliep in elk van deze gerechten chronologisch gezien ongeveer gelijk op.[21]

Ter coördinatie van de turfwinning in de achterste delen van deze gerechten werden door de gerechtigden op de nog onontgonnen venen overeenkomsten gesloten over de verdeling van het restant: in Breukeleveen in 1468, in Tienhoven in 1453, in Maarseveen in 1537, in Achttienhoven in 1414 en in Oostveen in 1463.[22] Bij verpachting van land in deze gerechten werd in de periode voorafgaande aan dergelijke verdelingen hierop soms geanticipeerd: als voorwaarde werd in het pachtcontract opgenomen dat het verpachte perceel bij het verder "opcloven" het veen in, niet aan breedte mocht verliezen. Als uitzondering gold uitsluitend de omstandigheid dat de pachter tot versmalling zou worden genoodzaakt door een besluit tot het nader trekken van grenzen of ten gevolge van een besluit van de buren om tezamen "op te raden ende te voren"; verlies diende dan evenwel voets-voets gelijk met de overige buren te worden genomen.[23] En aldus werd het ook in de verdelingsovereenkomsten vastgelegd, die steevast het voorschrift bevatten, dat afgegraven grond ten behoeve van de turfwinning weer tot goed bouwland moest worden "ingebonckt".

Het einde van de turfwinning

In de loop van de 16e eeuw raakten de voorraden veenwildernis die voor turfwinning gebruikt konden worden langzamerhand uitgeput. In Breukeleveen bijvoorbeeld besloten de geërfden in 1552 tot een ruilverkaveling en wel van hun land in de punt van Breukeleveen.[24] De reden voor deze ruilverkaveling was het feit, dat het veen in dit stuk volledig was afgegraven. Vanaf circa 100 meter ten oosten van de zogeheten Nieuwe Wijk werden de daar liggende, smal toelopende percelen, tezamen circa 36 hectare, herverdeeld in drie van west naar oost naast elkaar gelegen blokken. Een landmeter zette de blokken uit en voorzag ze van bakens, zodat ze onderling door het graven van sloten gescheiden konden worden, sloten niet meer in de richting west-oost, maar in de richting noord-zuid. De

18 RAU, archief van het kapittel van Sint-Pieter, inv.nr. 888 (1404 april 24).
19 D.Th. Enklaar red., *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en lande van Gooiland.* Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht, derde reeks nr. 3 (Utrecht 1932), 72 (a. 1472?). Zie voorts Buitelaar, *Stichtse ministerialiteit,* 172-174.
20 RAU, archief Sint-Pieter, inv.nr. 2-a fol. 16ro (1453 september 14).
21 Buitelaar, *Stichtse ministerialiteit*, 175-176.
22 Breukeleveen: RAU, archief Sint-Pieter, inv.nr. 884 (1468 mei 9); Tienhoven: Idem, inv.nr. 2-a fol. 16ro (1453 september 14); Maarseveen: M.K.E. Gottschalk, 'De ontginningen der Stichtse venen ten oosten van de Vecht', *Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Geografisch tijdschrift* 73 (1956), 215-216 (met bronverwijzingen); Achttienhoven: RAU, archief van het kapittel van Sint-Jan, inv.nr. 491 (1414 maart 26); Oostveen: RAU, archief Sint-Marie, inv.nr. 7-6 fol. 310ro-311ro (1463 november 3).
23 Bijvoorbeeld RAU, archief Sint-Marie, nr. 7-6 fol. 263vs-264ro (1410 november 24).
24 RAU, archief Sint-Pieter, inv.nr. 885 (1552 december 1).

eigenaars werden over de blokken verdeeld: het eerste kregen de geërfden uit de stad Utrecht, het tweede de geërfden buiten Utrecht, beide "in gemengder vore" en het derde was voor het kapittel van Sint-Pieter te Utrecht.
De grond in de punt van Breukeleveen, waarop de ruilverkaveling betrekking had, bestond in 1552, zoals gezegd, geheel uit uitgegraven veenland of vullinge. Dit illustreert het langzaam opraken van de voorraden turf die gewonnen kon worden zonder vernietiging van het land. Voor Utrecht dateren de eerste voorschriften tegen het zogenaamde slagturven dan ook van het einde van de 16e eeuw.[25] Tot die tijd is de beschikbare veenwildernis in noord-west Utrecht kennelijk voldoende groot geweest om aan de vraag naar brandstof in de vorm van turf te kunnen voldoen.

Conclusie

In het laatste kwart van de dertiende eeuw is turfsteken in het Sticht Utrecht reeds gemeengoed; er wordt ook al in turf gehandeld. Men gaat zorgvuldig en verantwoord met de voorraden veen om, en richt zich daarbij op behoud van de onderliggende grond.
In de 14e en vooral de 15e eeuw wordt turf systematischer en grootschaliger gewonnen. Doch de zorg om behoud van cultuurgrond had de overhand op de verlokkingen van roofbouw; dat kon ook, want er was genoeg. In de 15e eeuw wordt al zichtbaar dat de voorraden toch eens uitgeput zullen raken: in de gerechten met vrije opstrek ten oosten van de Vecht worden de onderlinge grenzen afgebakend en het restant der venen tussen de rechthebbenden verdeeld.
Na 1530 worden de eerste tekenen zichtbaar dat het met turfwinning door middel van het afgraven van de bovengrond, waarna nog goed bouwland overblijft, is gedaan. Door de ruime voorraden en de strak gereglementeerde en beheerste exploitatie heeft de turfwinning in het Sticht Utrecht vóór 1530 nog geen onherstelbare schade aan het cultuurland toegebracht.

Summary

In the territory of the bishop of Utrecht peat was extracted as early as the last quarter of the thirteenth century, both for private and commercial purposes. Reserves were exploited carefully and with responsibility, with the aim of preserving the underlying layers. This situation continued throughout the fourteenth and fifteenth centuries, even though peat was extracted more systematically and more extensively by then.
In the fifteenth century the awareness grew that peat reserves would one day be gone. Nevertheless, thanks to strictly regulated and controlled exploitation, irreparable damage to cultivated land due to peat extraction was succesfully avoided until the first half of the sixteenth century.

25 J. van de Water red., *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten der Staten 's lands van Utrecht, mitsgaders van de borgemeesteren en vroedschap der stad Utrecht, tot het jaar 1728 ingesloten*, I (Utrecht 1729), 664 (1592 augustus 18).